

Forgrundsinformationsnominativ eller kasusløshed

En analyse af kasussystemerne i den gammelskånske tekst Sjælens Trøst

Hansen, Bjarne Simmelkjær Sandgaard

Published in:

NyS : Nydanske Sprogstudier

Publication date:

2021

Document version

Peer-review version

Document license:

[CC BY-NC-ND](#)

Citation for published version (APA):

Hansen, B. S. S. (Accepteret/In press). Forgrundsinformationsnominativ eller kasusløshed: En analyse af kasussystemerne i den gammelskånske tekst Sjælens Trøst. *NyS : Nydanske Sprogstudier*, 60.

Forgrundsinformationsnominativ eller kasusløshed

En analyse af kasussystemerne i den gammelskånske tekst *Sjælens Trøst*

BJARNE SIMMELKJÆR SANDGAARD HANSEN

ABSTRACT

I denne artikel præsenterer jeg en gennemgang af alle forekomster af teoretisk mulige nominativformer og/eller tilsyneladende kasusløse former i nominalsystemet i den gammelskånske tekst *Sjælens Trøst* (ca. 1425) med henblik på at afdække såvel deres grammatiske funktion inden for det samtidige kasussystems rammer som deres mulige betydning for den nutidige kasusløshed i det danske nominalsystem. Mere præcist undersøger jeg, om alle disse former kan analyseres som forgrundsinformation i overensstemmelse med Eva Skaftes teori om, at forgrundsinformation kan markeres med nominativ i gammeldansk, eller om alle eller nogle af dem alternativt som tidligere påstået af mig selv må analyseres som eksempler på sidste stadie af kasusudviklingen i dansk, hvor hverken substantiver eller typiske nominalsyntagmeled markeres for kasus som følge af redundansreduktion i nominalsyntagmets kongruensudtryk. I undersøgelsen fastslår jeg, at hovedparten af forekomsterne stemmer overens med Skaftes teori, men tilbage står en række decideret endelsesløse former, der – selvom de formelt stammer fra analogi med andre endelsesløse nominativformer – ikke kan siges at være markeret for kasus, og disse anvendes ikke kun i forgrundsinformationskontekster og som subjekt eller subjektsprædikat, hvor nominativ ville være at forvente, men også i baggrundsinformationskontekster samt til markering af andre sætningsled. Disse former udgør en væsentlig kilde til det nudanske nominalsystems kasusløshed.

EMNEORD: gammeldansk, skånsk, kasusreduktion, informationsstruktur, nominativ

1 INTRODUKTION

Ulig nudansk udviser gammeldansk og i særlig grad den skånske variant heraf en rig kasusmorfologi i nominalsystemet med talrige eksempler på både nominativ (NOM), akkusativ (AKK), genitiv (GEN) og dativ (DAT). Tydeligst er det i olddansk (ca. 800-1100) og i ældre middeldansk (ca. 1100-1350) med teksteksempler som *Skånske Lov* efter Cod. Holm. B 69 (SkL) fra ca. 1350 (Kroman 1944: 58–59, Jensen 2011b: 85, 343, 349). Det oprindelige kasussystem, som det også kendes fra bl.a. fællesnordisk og old(vest)nordisk (Skautrup 1944: 135–137, Andersen 1962: 40–78, Jensen 2011b: 101–111), afvikles dog gradvis. Allerede i den yngre middeldanske periode (ca. 1350-1525) ser vi i en tekst som *Sjælens Trøst* (SjT), der er belagt i de to skånske manuskripter Cod. Holm. A 109 og Cod. Ups. C 529 fra ca. 1425 (Brøndum-Nielsen 1934–1935: 188, 192, Jensen 2011b: 344), således eksempler på noget, der til forveksling ligner et kasusløst nominalsystem, eksistere side om side med både det traditionelle system og flere forskellige mellemstadier mellem disse to yderpunkter.

Netop funktionel kasusløshed argumenterer da også Kathrine Thisted Petersen (2018: 85, 139–150) for i sin afhandling om udviklingen af inkorporation i dansk, idet hun fokuserer på, at hvis vi ser bort fra forholdene omkring GEN, har de fleste artikelløse substantiver i Sjt kun én underspecificerende (dvs. tve- eller flertydig) kasusform eller en ikke-funktionsbetinget variation mellem to former. Hun anfører videre, at vi må forstå Sjt's funktionelle kasusløshed ud fra den betragtning, at kasussystemet ikke som i ældre middelskånsk har skullet markere referentialitet (Petersen 2018: 80–83, 100–120), da den funktion nu er overgået til artikelsystemet. Som Petersen også selv gør opmærksom på (2018: 151), tager hendes påstand om funktionel og delvis formel kasusløshed imidlertid ikke højde for, at mange af de typiske nominalsyntagmeadled såsom adjektiver og pronominer udviser en rigere kasusmorfologi end de nøgne substantiver, idet der dog også her registreres en vis kasusfunktionel forvirring. Dertil kommer, at hun qua sit fokus på artikelløse substantiver heller ikke berører kasusvariationen i den efterstillede bestemte (BEST) artikel. Medens Petersens analysefokus på de artikelløse substantiver uden adled bestemt er velvalgt til hendes formål om at følge inkorporationens historie i dansk, efterlader det et ufuldstændigt billede af det samlede kasussystem i Sjt. Kun ved systematisk at inddrage de fulde nominalsyntagmer kan vi med sikkerhed fastslå, om det gammeldanske kasussystem helt har mistet sin funktion.

Ved en tidligere lejlighed (Hansen 2021: 16–21) har jeg selv påvist, at Sjt vitterlig indeholder eksempler på hele nominalsyntagmer (substantiver med adled, bestemte artikler m.m.), der ikke synes at være markeret for kasus – ikke kun funktionelt på indholdssiden, jf. Petersens (2018: 139–151) primære fokus på *funktionsdygtige endelsesforskelle*, men også formelt på udtrykssiden. Jeg argumenterede i den forbindelse for, at dette tilsyneladende kasusløse system er opstået som følge af redundansreduktion i kongruensudtrykket inden for nominalsyntagmet.

Petersen og jeg tilbyder således to forskellige – om end ikke gensidigt udelukkende – forklaringer på kasussystemets afvikling, men begge forklaringer kan vise sig at være potentielt problematiske. Spørgsmålet er nemlig, om disse forklaringer er fyldestgørende i sig selv, og ikke mindst om de formelt kasusløse former vitterlig også er kasusløse, eller om de snarere repræsenterer NOM-former anvendt i nye sammenhænge.

Eva Skaft Jensen har i sin doktorafhandling påvist, at NOM i SkL har til funktion at markere forgrundsinformation i subjekter og subjektsprædikativer (Jensen 2011b: 201–232), medens AKK fungerer som informationsstrukturelt umarkeret defaultkasus for markering af subjekter og subjektsprædikativer og således kan udtrykke såvel baggrunds- som forgrundsinformation. Hun gør samtidig opmærksom på, at lignende forhold kan registreres i

andre kilder, men hendes redegørelse herfor ”indeholder ikke en udtømmende karakteristik af alle kilderne til senere sprogformer, men giver et udpluk af nogle af de interessante iagttagelser der peger i retning af at den tekstpragmatiske anvendelse i ældre middelskånsk kan have dannet basis for selvstændige og senere udviklinger” (Jensen 2011b: 233).

Beklageligvis har Jensen (2011b: 254–256) kun anført ganske få eksempler på denne brug af NOM i SjT. I denne artikel vil jeg derfor bygge videre på Jensens studie ved at inddrage alle forekomster af teoretisk mulige NOM-markerede og/eller tilsyneladende kasusløse nominalsyntagmer i SjT. Jeg vil således undersøge, om de alle kan analyseres som forgrundsinformation i overensstemmelse med Jensens (2011b: 256) teori, eller om alle eller nogle af dem alternativt, som jeg påstår i Hansen (2021: 5–6), må analyseres som eksempler på sidste stadie af kasusudviklingen i dansk, hvor hverken substantiver eller typiske nominalsyntagmeadled markeres for kasus. Jeg skal her understrege, at den samlede betegnelse ”typiske nominalsyntagmeadled” i denne kontekst ikke kun omfatter adjektiver, fritstående artikler, demonstrative pronominer, possessive pronominer, numeraler m.fl., men for nemheds skyld også efterstillede bestemte artikler. Samtidig skal jeg for en god ordens skyld understrege, at det ikke er mit formål at bekræfte den del af Jensens teori, at AKK fungerer som defaultkasus for markering af subjekter og subjektsprædikativer, hvorfor jeg ikke inddrager forekomster af teoretisk mulige AKK-markerede nominalsyntagmer i SjT i min analyse.

For at besvare spørgsmålet ovenfor gennemgår jeg konkret i afsnit 2 de måder, hvorpå den gammelskånske kasusbøjning kommer systematisk til udtryk i SjT, samt problematiserer, om SjT overhovedet udviser eksempler på et kasusløst system, hvorefter jeg i afsnit 3 præsenterer Jensens (2011b: 201–232, 283–311) teori om NOM som forgrundsinformationsmarkør og i afsnit 4 undersøger, om denne teori i virkeligheden kan forklare dataene fra SjT bedre, eller om kasusløshed er et fænomen, vi må tage med i betragtning. Herudover reflekterer jeg over, i hvilket omfang den nudanske kasusløshed i nominalsystemet kan stamme fra de(t) i SjT registrerede system(er).

2 KASUSSYSTEMER I *SJÆLENS TRØST*

SjT er en yderst bemærkelsesværdig tekst, hvad kasusmarkering angår. Særligt tydeligt er dette i kontekster, hvor man traditionelt ville have brugt DAT eller GEN på de oldskandinaviske sprog, men hvor der i SjT synes at eksistere en række forskellige kasusmarkeringssystemer side om

side. Følgende fremstilling af kasussystemerne i Sjt er baseret på Hansen (2021: 3–7), der netop tager udgangspunkt i forholdene omkring DAT og GEN.

Allerførst finder vi flere forekomster af det traditionelle system med fuldt udfoldet kasusmarkering på alle nominalsyntagmemedlemmer som i fælles- og old(vest)nordisk. Snævre udbredt er dette system ved typiske stærktbøjede substantiver, der – fraset muligheden for tilføjelse af *-s* i GEN – kun markeres for kasus i femininum (F) singularis (SG) samt i pluralis (PL) i alle tre genera, dvs. både i maskulinum (M), F og neutrum (N). Omvendt synes de svagtbøjede substantiver stadig at opretholde den oprindelige sondring mellem NOM og oblik (OBL) (dvs. en fællesform for AKK, DAT og GEN) i SG, idet vi dog også blandt disse registrerer en begyndende fremkomst af underspecificerende former (dvs. former umarkeret for kasus), uden at der samtidig er funktionelle forskelle mellem den nye underspecificerende og den klassiske OBL-form (Petersen 2018: 139–142). Typiske adled markeres også i vidt omfang for kasus uanset hvilken substantivtype, de lægger sig til. Eksempler på nominalsyntagmer bestående af kasusbøjede substantiver og ditto adled ser vi i (1)–(3).

(1) *butho sin-um thiænar-um*
bød sin-M.DAT.PL tjener(M)-DAT.PL
'de påbød deres tjenere, [at de skulle ...]' (Sjt: 70)

(2) *mæth sin-um ordh-om*
med sin-N.DAT.PL ord(N)-DAT.PL
'med sine ord' (Sjt: 61)

(3) *mæth en-e long-e iærnlænki-o*
med en-F.DAT.SG lang-F.DAT.SG jernlænke(F)-DAT.SG
'med en lang jernlænke' (Sjt: 128)

For det andet finder vi et system i nærved komplementær distribution med det forrige, hvor der kun markeres for kasus på nominalsyntagmernes typiske adled, men ikke på substantiverne. Eftersom Sjt – med undtagelse af ovennævnte svagtbøjede substantiver – ikke indeholder eksempler på alternation mellem kasus- og ikke-kasusmarkering af substantiver, hvor f.eks. en DAT-form af et substantiv er belagt side om side med en umarkeret form af samme substantiv med samme funktion, synes det rimeligt at antage, at kasusmarkering er ophørt ved de substantiver, der ikke omfattes af førstnævnte system, dvs. typiske stærktbøjede substantiver i

M/N.SG. Eksempler herpå udgøres af (4)–(5), hvor hverken *kiærlikhet* 'kærlighed' eller *folk* 'folk' har fået det historisk forventede DAT-suffiks *-i* tilføjet.

(4) *mæth stor-um kiærlikhet-Ø*
 med stor-M.DAT.SG kærlighed(M)-SG
 'med stor kærlighed' (SjT: 29)

(5) *gifvin thøm fatig-o folk-Ø*
 giv dem fattig-N.DAT.SG folk(N)-SG
 'giv dem til fattige mennesker' (SjT: 75)

De to systemer er som nævnt nærvæd komplementært distribuerede, hvorfor man kan argumentere for, at der i virkeligheden kun er tale om ét system, hvor det med få undtagelser, jf. ovenfor og Petersen (2018: 139–142), er substantivets fleksionsklassetilørsforhold og ikke et valg mellem forskellige kasusmarkeringssystemer, der afgør, hvorvidt der skal markeres for kasus på et substantiv.

Et egentligt konkurrerende system udgør først vort tredje system, hvor den historisk forventede kasus i de typiske adled kan erstattes af AKK, som dermed ophøjes til ny umarkeret kasus. Dette koncept går under navnet AKK-participation. Et eksempel på det ser vi i (6) nedenfor, hvor præpositionen *til* 'til', der traditionelt styrede GEN, følges af en utvetydig AKK-form. I et sådant præpositionssyntagmeeksempel er den analyse dog også mulig, at der ved præpositioner er valgfrihed mellem den historisk forventede kasus og AKK, sådan at forekomsten af AKK skyldes ændrede egenskaber i præpositionernes styringsforhold og ikke ændringer i nominalsyntagmernes kasusmarkering (Heltoft 2010: 17), men dette er ikke muligt i et tilfælde som (7), hvor et subjekt, der traditionelt ville have stået i NOM, i stedet står i AKK. Her er det værd at bemærke, at langt hovedparten af alle subjekter og subjektsprædikativer stadig står i NOM, jf. f.eks. (8).

(6) *til en hælgh-an abod-a*
 til en-M.NOM/AKK.SG hellig-M.AKK.SG abbed(M)-OBL.SG
 'til en hellig abbed' (SjT: 96)

(7) *præst-ir-na saago thæt ey*

præst(M)-M.NOM/AKK.PL-BEST.M.AKK.PL så det ej
'præsterne så det ikke' (SjT: 14)

- (8) *fisk-ar-ne* *svaratho*
fisker(M)-M.NOM/AKK.PL-BEST.M.NOM.PL svarede
'fiskerne svarede, [at de havde solgt ham fisk og intet guldbord]' (SjT: 6)

Participation, som Hjelmlev (1935–1937, 1970 [1939]: 87) var en af de første til at beskrive (se også Bjerrum 1966: 8–10, 38–40, Andersen 2001: 46, Heltoft 2010: 16–18, Jensen 2012 osv.), udgør således et klassisk eksempel på et markerethedsforhold. I en modsætning mellem to medlemmer af et paradigme er det ene medlem funktionelt begrænset, hvorimod det andet både dækker sine egne begrænsede funktioner og kan overtage – dvs. deltage i (engelsk: *participate in*), vikariere for eller inkludere – det første medlems funktioner.

Eksempelvis står AKK og DAT principielt i modsætning til hinanden i det gammeldanske kasusparadigme, men hvor DAT kun kan forekomme i historiske DAT-kontekster såsom markering af indirekte objekter eller med DAT-styrende præpositioner, kan AKK både anvendes i disse historiske DAT-kontekster og i sine historiske AKK-kontekster såsom markering af direkte objekter, objektsprædikativer eller med oprindeligt AKK-styrende præpositioner. Samme type asymmetri er til stede i forholdet GEN-AKK samt i NOM-AKK som i (7), idet Jensens (2011b: 201–232, 283–311) og Petersens (2018: 81–83, 100–119) analyser af SkL dog antyder, at diverse informationsstrukturelle og referentialitetsmarkeringsrelaterede forhold begrænser anvendelsen af NOM yderligere (se desuden afsnit 3).

Ganske ofte er det dog i praksis umuligt at sondre mellem forekomster af ægte AKK-participation, hvor AKK overtager en anden kasus' funktion, og forekomster af ren substantivstamme uden kasusmarkering, da substantivstammen i de fleste fleksionsklasser (de stærktbøjede substantiver, dvs. bl.a. alle de historiske vokalstammeklasser og rodnominer) formelt er identisk med den oprindelige AKK. (Se Norde 2001: 250–251 for tilsvarende problemer i fornsvensk.) Reelt kan vi kun sondre mellem disse to muligheder i de tilfælde, hvor AKK formelt adskiller sig fra den nøgne stamme, dvs. i praksis når et M eller F substantiv er svagtbøjet (refleks af en historisk M *an/nd*-stamme eller F *ōn*-stamme), når nominalsyntagmet inkluderer et stærktbøjet adjektiv i M.AKK.SG (AKK *-an* versus nøgen stamme *-Ø*) eller F.AKK.SG (AKK *-a* versus nøgen stamme *-Ø*), eller alternativt når substantivet følges af en efterstillet bestemt artikel i F.AKK.SG (AKK *-ina/-ena* eller *-una/-ona* versus nøgen stamme *-in/-en* eller -

an). I andre tilfælde såsom (9)–(10) nedenfor er der ingen formel forskel mellem AKK og, hvis ikke den nøgne stamme, så i hvert fald stammen uden tilføjelse af en decideret *kasusendelse*.

(9) *mæth edhar-t breef-Ø*
med jeres-N.(AKK.?)SG brev(N)-SG
'med jeres brev' (SjT: 67)

(10) *til keysare-n*
til kejser(M).SG-BEST.M.(AKK.?)SG
'til kejseren' (SjT: 65, 72, 73)

I (9) er der tilføjet et *-t* til det possessive pronomen *edhar* 'jeres', men selvom dette *-t* oprindeligt markerede N.NOM/AKK.SG, udvikler det sig senere til kun at markere N.SG uden sondring mellem kasus, sådan som vi ser det i nudansk. I dette konkrete tilfælde afslører en undersøgelse af hele teksten imidlertid en paradigmatiske kendsgerning, der umuliggør analysen af *edhart* 'jeres' som umarkeret for kasus, nemlig eksistensen af eksplicit markerede DAT-former såsom *edhro* i N.SG (SjT: 51, 99) og *edhrum* i PL (SjT: 48). Disse former forudsætter automatisk en analyse af *edhart* som (NOM/)AKK snarere end som umarkeret for kasus.

Hvad (10) angår, markeredes den oprindelige M.NOM/AKK.SG i den bestemte artikel med et efterstillet *-n*, som sammen med den oprindelige F.NOM.SG-form også har udviklet sig til den måde, vi udtrykker *commune* (= fælleskøn) (C) SG i den efterstillede bestemte artikel i vort kasussystemløse nudansk, f.eks. *kejseren*. I modsætning til denne systemisk tvetydige bestemte artikel repræsenterer stammedelen af *keysaren* 'kejseren' i (10) med sikkerhed ikke en AKK, men snarere en kasusløs form. Fordi den oprindelige AKK-form ville have været **keysara* og ikke *keysare*, kan vi let skelne de to former fra hinanden og med sikkerhed fastslå, at denne ubøjede form, der er baseret på den oprindelige NOM-form, har erstattet den originale kasusbøjede form.

Dette fører os direkte til det fjerde og sidste overordnede kasusmarkeringssystem i SjT, nemlig ingen kasusmarkering. Som vi allerede har set, indebærer dette system dog ingenlunde, at al morfologisk markering på de nominale ordklasser ophører. Både substantiver og de typiske adled bøjes stadig i numerus, og de typiske adled endogså stadig i genus. Eksempler på, hvad der ligner totalt fravær af kasusmarkering i alle nominalsyntagmets led i SjT, fremgår af (11)–(12) nedenfor.

(11) *mæth en-Ø stor-Ø hær-Ø*
 med en-M.SG stor-M.SG hær(M)-SG
 'med en stor hær' (SjT: 122)

(12) *i læst-Ø-in*
 i læsning(F)-SG-BEST.F.SG
 'i evangeliet' (SjT: 123)

At der vitterlig eksisterer forskellige kasusmarkeringssystemer inden for samme tekst, bliver endnu tydeligere, når vi sammenligner (11) med (13), der ligesom (4)–(5) repræsenterer systemet med markering for kasus på typiske adled, men ikke på substantiver. SjT udviser ikke den samme type variant af (12), dvs. vi har intet **i læstinne* 'i evangeliet' (med bestemt artikel i F.DAT.SG) belagt, men vi har dog det strukturelt parallelle eksempel *for syndinne* 'mod synden' (SjT: 107), og i den nogenlunde samtidige tekst *Søndagsevangelier* (SdE) efter Cod. GKS 1390 fra ca. 1450 finder vi faktisk den relevante variant *ij læstenne* 'i evangeliet' (SdE: 40).

(13) *mæth en-um stor-um hær-Ø*
 med en-M.DAT.SG stor-M.DAT.SG hær(M)-SG
 'med en stor hær' (SjT: 122)

Systemet i (11)–(12) synes at være identisk med det, vi kender fra nudanske nominalsyntaxmer, jf. (14)–(15) nedenfor, hvor kasus ikke længere spiller nogen rolle i nominalparadigmerne. Her må vi dog se bort fra GEN-markøren *-s*, der i dette system ikke længere fungerer som klassisk kasusmarkør, men snarere som et klitikon, der tilføjes hele nominalsyntaxmet én gang i stedet for på hvert enkelt medlem med henblik på at omdanne nominalsyntaxmet fra et argument til en attributiv determinant (Knudsen 1967: 11, Heltoft 1996a: 480–482, 2010: 18–19, 21, Herslund 2001, især 14–17, Norde 1997, 2001: 248–249, 2006). Denne nye form for GEN-markeringsproces sker på sammenlignelige, men ikke helt identiske måder i yngre gammeldansk og nudansk.

(14) *til e-n ung-Ø dreng-Ø*
 til en-C.SG ung-C.SG dreng(C)-SG
 'til en ung dreng'

(15) *jeg giver e-t klog-t barn bog-Ø-en*
 jeg giver en-N.SG klog-N.SG barn(N)\SG bog(C)-SG-BEST.C.SG
 'jeg giver et klogt barn bogen'

Det er særligt dette sidste system uden kasusmarkering, der giver anledning til undren, dels fordi det synes voldsomt, at der i samme tekst skulle kunne findes eksempler på alt lige fra fuld kasusmarkering på alle led til ingen kasusmarkering, dels fordi vi bedre kan forstå de tre andre systemer ud fra paradigmatiske principper. Som allerede nævnt er de to første systemer nærmest komplementært distribuerede og kan således med lidt god vilje anses for at udgøre ét system, og det tredje system med AKK-participation kan forklares ud fra almindelige principper om markerethedsasymmetri (Hansen 2021a: 23–26; se også Nørgård-Sørensen m.fl. 2011: 6 og Nørgård-Sørensen & Heltofts 2015: 263 femte kriterie for paradigmatisering). Kun dette fjerde system kan indtil videre ikke begrundes. Naturligvis er det muligt, at den overleverede udgave af SjtT simpelt hen er skrevet netop på det tidspunkt, hvor den paradigmatiske redundans i den nominalsyntagmeinterne kongruens reduceres (Hansen 2021: 16–21), og hvor der derfor som ved enhver anden sproglig forandring må forventes at herske en vis fluktuering mellem de gamle og de nye former i sprogsamfundet, men vi bør også overveje andre muligheder.

3 NOMINATIV SOM FORGRUNDSINFORMATIONSMARKØR I GAMMELDANSK

En sådan anden mulighed kan Jensens (2011b: 201–232, 283–311) teori om NOM som forgrundsinformationsmarkør måske tilbyde.

Jensen (2011b: 201–232, 283–311) fokuserer på fordelingen mellem NOM og AKK i substantiver og adjektiver og især den lejlighedsvis brug af AKK i oprindelige NOM-kontekster i SkL. Hun betragter faldet i antal NOM-former i oprindelige NOM-kontekster (subjekt og subjektsprædikativ) som et resultat af en reanalyse af NOM's funktion kombineret med den også i SkL tilstedeværende mulighed for AKK-participation (se afsnit 2). Efter denne regrammering markerer NOM ikke længere alle forekomster af subjekter og subjektsprædikativer, men kun sådanne, der også bidrager med forgrundsinformation, som vi iflg. Jensen (2011b: 185–200) skal forstå som fokusinformation, indføring af en ny diskursreferent eller genoptagning af en allerede etableret diskursreferent. Subjekter og subjektsprædikativer, der kun bidrager med

baggrundsinformation, står altid i AKK, men på grund af den generelle mulighed for AKK-participation kan AKK også vikariere for NOM selv ved forgrundsinformation.

Tabel 1 herunder, som er opstillet i overensstemmelse med Nørgård-Sørensen og Heltofts (2015: 262–263) fem kriterier for paradigmativering, illustrerer dette modsætningsforhold mellem NOM og AKK, herunder den af AKK-participation forårsagede markerethedsasymmetri.

TABEL 1. KASUSMODSÆTNINGER I RELATION TIL TEKSTPRAGMATISKE FORHOLD

Domæne	Subjekter og subjektsprædikativer	
Ramme	Tekstpragmatiske forhold (informationsstruktur)	
Indhold	Forgrundsinformation	Baggrundsinformation
Udtryk	NOM-endelse	AKK-endelse

Fokus kan defineres på mange måder. Jensen (2011b: 186–191) læner sig i sin definition op ad andre danske lingvister såsom Tøgeby (1993: 446), Hansen og Heltoft (2011: 75) og Nølke (1996: 63), idet hun lægger vægt på sætningsfokusset og dets evne til at meddele det, der er særligt relevant og centralt for modtageren, fordi det tilføjer, sammenføjer, sletter eller omorganiserer information i dennes mentale model. Derved bliver fokusledet også det led, som modtageren bør benægte, hvis denne er uenig, og ofte vil et fokusled enten eksplicit eller implicit stå i et paradigmatisk modsætningsforhold til et andet fænomen. Eksempler på fokusinformation i Jensens (2011b: 201–232) gennemgang af subjekter og subjektsprædikativer i SkL er (16)–(17) nedenfor.

(16) *ær kun-u san-Ø fore hordoms sac*
er kvinde(F)-OBL.SG skyldig-F.NOM.SG for hordoms sag
'hvis kvinden kendes skyldig i hor' (SkL: 257¹⁶)

(17) *ænki-a ma sina iorth bæthe sælia borth oc skifta*
enke(F)-NOM.SG må sin jord både sælge bort og skifte
'en enke må både sælge og skifte sin jord' (SkL: 212^{29–30})

Det åbenlyse fokusled i (16) er *san* 'skyldig', da den centrale information i denne konditionalsætning er, om kvinden er eller ikke er skyldig, for kun hvis hun er skyldig, indtræder konsekvenserne i den følgende matrixsætning. Således ser vi her et eksempel på

førnævnte paradigmatiske modsætningsforhold i fokusleddet, hvor 'skyldig' implicit står over for 'ikke-skyldig'. Kvinden selv træder i tekstpragmatisk henseende i baggrunden og er således markeret med OBL.SG-endelsen *-u*, der ud over GEN og DAT også omfatter den i denne kontekst relevante defaultkasus AKK. I NOM.SG havde hun heddet **kuna* i stedet for *kunu*, og det er faktisk den endelse, vi finder i (17), hvor *ænkia* 'enke' står i NOM og samtidig som fokusled står i et modsætningsforhold til andre typer jordejere, der ikke må sælge deres jord, og hvis rettigheder blev gennemgået i de forudgående tre sætninger (SkL: 212²³⁻²⁹). For at et subjekt som *ænkia* 'enke' i (17) skal være fokus, kræves der i øvrigt netop et særligt forhold såsom denne modsætning, da subjekter qua deres prototypiske temafunktion samtidig er prototypisk antifokus og skal kodes specifikt som fokus for at modtageren skal kunne opfatte det som dette (Heltoft 1996b: 258, Hansen & Heltoft 2011: 1743–1748, Jensen 2011a: 197–200).

Ved de to andre forgrundsinformationskilder, dvs. indføring af en ny diskursreferent og genoptagning af en allerede etableret diskursreferent, er vinkelskift nøgleordet (Jensen 2011b: 191–199). I begge tilfælde rettes opmærksomheden nemlig mod en diskursreferent, der ikke (kun) er anaforisk gentaget, og som således ikke blot er en fastholdt diskursreferent. Forholdet mellem gentagelse, vinkelskift og for- og baggrundsinformation fremgår af tabel 2, som er en modificeret udgave af figur 45 hos Jensen (2011b: 199).

TABEL 2. FORHOLDET MELLEM GENTAGELSE, VINKELSKIFT OG FOR- OG BAGGRUNDSINFORMATION

Gentagelse		Ikke gentagelse
Ren fastholdelse af diskursreferent uden yderligere funktioner	Genoptagning af allerede etableret diskursreferent	Indføring af ny diskursreferent
Ikke vinkelskift (= baggrundsinformation)	Vinkelskift (= potentiel forgrundsinformation)	

I virkeligheden er (17) herover ikke kun et eksempel på et fokusled, men også på indføring af en helt ny diskursreferent, dvs. en helt ny slags arving, som ikke tidligere har været nævnt i diskursen, hvilket også afsløres eksplicit i den nudanske gengivelse, hvor 'enke' ledsages af den ubestemte (UBEST) artikel: 'en enke'. Anvendelse af hhv. bestemt og ubestemt artikel på nudansk udgør dog ikke i sig selv noget klippefast indicie for, hvornår der er og ikke er gentagelse eller vinkelskift efter disse principper. Artiklerne på nudansk markerer nemlig først og fremmest identificerbarhed (Jensen 2011b: 191–192), og selvom en nyindført diskursreferent ofte vil være en endnu ikke identificeret entitet, der markeres med ubestemt artikel på nudansk, kan den også være en allerede identificerbar entitet, hvis identificerbarhed

skyldes universel eller kulturspecifik viden om verden, f.eks. *solen, stjernerne, dronningen og præsten*.

Et andet eksempel på indføring af ny diskursreferent udgør (18) herunder, hvor det nye koncept 'uenighed om jord mht. arve- eller købejord' indføres, og i (19) ser vi, hvordan skiftet mellem og dermed den skiftevis genoptagning af de to diskursreferenter udløser forgrundsinformationsmarkering. Alle tre forekomster af *thæn/hin sæcti* 'den sagsøgte' står da også entydigt i NOM, idet AKK-formen ville have været **thæn/hin sæcta*. For overblikkets skyld er subjekterne i (19) fremhævet, idet sagsøgeren er markeret med fed skrift i excerptet og den sagsøgte med understregning.

(18) *warthær del-a um iorth swa at summi calla fæthrini*
vorder uenighed(F)-NOM.SG om jord så at nogle kalder fædrene
'opstår der en uenighed om noget jord, hvor nogle kalder det fædrearv [eller
mødrearv, og nogle kalder det købejord]' (SkL: 208¹²⁻¹³)

(19) *Cumbær thæn sæcti til thrithia thing oc mælær i gen skære sic mæth schus iarne oc **hin ær sac søkær** wete hanum eig asswaru eth. Swarar han eig a thrithia thingi tha søkær **hin** frith hans wil thæn sæcti æn standa ofna fiartha thingi oc mæla i gen tha skære sic mæth tyltar eth um **hin ær sac søkær** hafwær eig withni til thæs ath han ær fõrra sotær ofna thrim thingum hafwær **han** twiggia manna withni tha bæri hin sæcti schys iarn*
'Kommer den sagsøgte til tredje ting og tager til genmæle, skal han rense sig med skudsjern, og **den, der sagsøger**, skal ikke sværge på, at han er skyldig. Svarer han ikke på tredje ting, kan **denne** tage hans fred. Vil den sagsøgte endnu på fjerde ting stå frem og tage til genmæle, da skal han rense sig med tolvmandsed, hvis **den, som sagsøger**, ikke har vidne på, at han tidligere er blevet sagsøgt på tre ting. Har **han** to mands vidne, da skal den sagsøgte bære skudsjern.'

(SkL: 208²⁰⁻²⁸; gengivet efter Jensen 2011b: 209)

Jensen lægger i sin undersøgelse som nævnt hovedvægten på SkL (2011b: 201–232, 343), men hun inddrager også perifert andre gammeldanske kilder, herunder Sjt. Netop ved denne tekst bemærker hun i sin gennemgang (Jensen 2011b: 254–256) ikke kun, at NOM i et udvalgt excerpt (Sjt: 63–65) synes anvendt efter samme princip som i SkL, men også at den lejlighedsvis synes anvendt til at markere andre sætningsfunktioner end blot subjekt og subjektsprædikat. Eksempelvis ville DAT efter det traditionelle mønster være at forvente i (20) pga. den DAT-

styrende præposition *mæth* 'med', eller alternativt ville man forvente AKK som følge af enten AKK-participation eller ændrede styringsforhold i præpositionerne (se afsnit 2), men i stedet lader det ifølge Jensen (2011b: 256) vitterlig til, at NOM tager over med det formål at markere forgrundsinformation.

- (20) *mæth* *ald-ir* *sin-Ø* *hær-Ø*
 med al-M.NOM.SG sin-M.NOM/AKK.SG hær(M)-SG
 'med hele sin hær' (SjT: 121)

Endnu senere, f.eks. i *Uppsalapostillen* (PostU) efter Cod. Ups. C 56 fra anden halvdel af 1400-tallet (Klemming 1893: 535, Brøndum-Nielsen 1959: 116, Jensen 2011b: 347), ser vi også eksempler på brug af den gamle M.NOM.SG-endelse *-(V)r* i F, jf. (21) gengivet efter Jensen (2011b: 258), og senere endnu ses NOM i den affektive eller emotive brug, der er videreført i stivnede former af typen *en slemmer karl* og *en ungersvend* (Hansen 1967: 389, Jensen 2011b: 269), men SjT synes altså iflg. Jensen (2011b: 256) at frembyde nogle af de tidligst kendte eksempler på brug af NOM uden for dennes oprindelige kontekst, dvs. tekstpragmatisk brug af NOM uden hensyntagen til syntaktisk funktion, genus eller numerus.

- (21) *thin* *quid-z* *frukt-Ø* *ällä* *blomster-Ø* *see*
 din livmoders frugt(F)-SG eller blomst(N)-SG skal.være
signadh-er
 velsignet-M.NOM.SG
 'din livmoders frugt eller blomst skal være velsignet' (PostU: 501²³⁻²⁴)

4 NOMINATIV ELLER ENDELSESLØSE FORMER I *SJÆLENS TRØST*

Et eksempel som (20), hvor NOM synes at træde ind i en oprindelig DAT-kontekst med det formål at markere forgrundsinformation, var ikke inkluderet i min gennemgang af SjT's kasussystemer i afsnit 2. Derimod inkluderede jeg et andet system i min gennemgang, nemlig totalt fravær af kasusmarkering i nominalsyntagmer, og jeg anførte (11)–(12) som paradeeksempler herpå.

Med Jensens (2011b: 201–311) teori in mente kan disse to eksempler imidlertid lige så vel tolkes som NOM-former, idet NOM i disse to konkrete tilfælde er markeret med *-Ø* på alle

relevante nominalsyntaxmeadled. Herunder gengiver jeg eksempel (11)–(12) som (22)–(23), denne gang dog med en analyse af de nævnte adled som markeret for NOM i stedet for kasusløse.

(22) *mæth* *en-Ø* *stor-Ø* *hær-Ø*
 med *en-M.NOM(/AKK).SG* *stor-M.NOM.SG* *hær(M)-SG*
 ' med en stor hær ' (SjT: 122)

(23) *i* *læst-Ø-in*
 i *læsning(F)-SG-BEST.F.NOM.SG*
 ' i evangeliet ' (SjT: 123)

I det følgende vil jeg gennemgå alle nominalsyntaxmer fra SjT, der entydigt står i NOM og/eller synes umarkerede for kasus, med henblik på at bestemme udbredelsen af den af Jensen (2011b: 254–256) foreslåede informationsstrukturelle kodning i teksten, herunder om alle de former, som jeg i Hansen (2021: 5–6) har forklaret som kasusløse, i virkeligheden blot står i NOM og markerer forgrundsinformation.

Da AKK via participation altid kan træde ind som defaultkasus og vikariere for en hvilken som helst anden kasus (se afsnit 2), er nominalsyntaxmer, hvor der grundet kasussyntetisme ikke kan sondres mellem NOM og AKK, lidet informative og bør derfor ikke inkluderes i min undersøgelse. For at kunne udelukke sådanne må vi derfor allerførst fastslå, i hvilke kontekster vi kan forvente at finde entydig NOM-markering, dvs. hvilke NOM-ender der entydigt er at tolke som NOM inden for hvert delparadigme og således ikke kan forveksles med eksempelvis AKK-ender. Da der endnu ikke eksisterer nogen moderne oversigt over kasusparadigmerne i yngre middelskånsk, må vi primært tage udgangspunkt i de ældre middelskånske kasusparadigmer som anført hos f.eks. Jensen (2011b: 113–150) og Bjerrum (1966: 29–36). Af disse lærer vi, at vi kun kan fastslå med sikkerhed, at en potentiel NOM-form vitterlig også er NOM i

- de svagtbøjede M og F substantivers SG (hhv. *-i* og *-a*)
- de stærktbøjede adjektivers M.SG (*-(V)r / -Ø*), F.SG (*-Ø*) og M.PL (*-i*)
- de svagtbøjede adjektivers M.SG (*-i*) og evt. F.SG (*-a*)
- den ubestemte artikels og de possessive pronominers F.SG (*en, sin*) og M.PL (*sini*)
- den bestemte artikels F.SG (*-(i)n*) og M.PL (*-(i)ni*).

Endelig skal det bemærkes, at endelsesvokalerne *-i*, *-u* og *-a* pga. bl.a. den gammelskånske vokalpharmoni også kan optræde som *-e*, *-o* og *-æ* (Brøndum-Nielsen 1927–1928: 173–185, 1950: 382–386, Jensen 2011b: 114), og at Jensen (2011b: 132) foreslår *-a* i stedet for *-u* i de svagtbojede adjektivets F.OBL.SG. Da der i Sjt imidlertid eksisterer talrige eksempler på begge endelser i denne kontekst, jf. også f.eks. både *for the visasta quinno* 'for den viseste kvinde' (Sjt: 59) og *vm the ærligo quinnona* 'om den ærværdige kvinde' (Sjt: 72), finder jeg det rimeligst at anføre *-u* som den egentlige OBL-endelse. Denne er på én gang den oprindelige endelse i nordisk (Andersen 1962: 65, Jensen 2011b: 107) og *lectio difficilior*, idet *-a* let kan forklares som NOM-endelsen og således også kan være et eksempel på netop det fænomen, som jeg vil belyse med denne artikel, nemlig NOM som forgrundsinformationsmarkør.

4.1 Potentielt tve- eller flertydige eksempler

I praksis udelukker ovenstående identifikation af relevante former alle nominalsyntagmer bestående af substantiver og dermed kongruerende adled i N.SG, N.PL og F.PL fra min undersøgelse, jf. *stort hærschap* 'stort herskab' i (24), men også adskillige andre med konstituenten i M.SG, M.PL og F.SG, herunder navnlig sådanne, der består af artikelløse stærktbojede substantiver uden adled, jf. både *sol* 'sol' og *hemil* 'himmel' i (25). På de første 50 af de 130 Sjt-sider i Nielsens (1937) bearbejdning af teksten udgør sådanne tve- eller flertydige eksempler 1.493 (= 75,33 %) af de 1.982 nominalsyntagmer, der potentielt kan stå i NOM og/eller være kasusløse.

- (24) *mæth stor-t hærschap-Ø oc mang-e*
 med stor-N.NOM/AKK.SG hærschap(N)-SG og megen-M.NOM.PL
riddar-a
 ridder(M)-NOM/AKK.PL
 'med stort herskab og mange riddere' (Sjt: 33)
- (25) *hær combir farande sol-Ø oc hemil-Ø*
 her kommer farende sol(F)-SG og himmel(M)-SG
 'her kommer solen og himmelen farende' (Sjt: 45)

(29) *thæn hælgh-e biskob-Ø-en saa*
 den hellig-BEST.M.NOM.SG biskop(M)-SG-BEST.M.NOM/AKK.SG så
 'den hellige biskop så [et åndeligt syn]' (SjT: 103)

(30) *hon høre oc lære the hælgh-e skrift-Ø*
 hun skal.høre og skal.lære den hellig-BEST.*F.NOM.SG
 skrift(F)-SG
 'hun [= et kristent menneske] skal høre og lære den hellige skrift' (SjT: 7)

(31) *vt af the hælgh-o skrift-Ø*
 ud af den hellig-BEST.F.OBL.SG skrift(F)-SG
 '[at sammenskrive en bog] ud fra den hellige skrift' (SjT: 8)

(32) *honum gaf gudh sin-Ø hælgh-e and-a*
 ham gav gud sin-M.NOM/AKK.SG hellig-BEST.M.NOM.SG ånd(M)-OBL.SG
 'ham gav gud sin hellige ånd' (SjT: 64)

Infortissvækkelse, hvor den kvalitative forskel mellem de oprindelige ubetonede (endelses)vokaler *a*, *i* og *u* blev neutraliseret med et sammenfald af disse vokaler i schwa (*ə*) til følge, er generelt et fænomen, der kan have spillet ind i flere nominalsyntagmer. Ud over ved *hælghe* ser vi eksempelvis også mulige forekomster af infortissvækkelse i adjektiver på *-lik/ligh/lig* '-lig', sådan at vi finder *somlige* 'sådanne', der ligner M.NOM.PL, i stedet for den ellers forventede F-form **somliga* i (33).

(33) *somlig-e bøg-ir halda swa*
 sådan-M.NOM.PL bog(F)\PL-NOM/AKK.PL holder således
 'sådanne bøger siger således' (SjT: 59)

En tredje gruppe nominalsyntagmer, vi bør se bort fra, er dem, hvis kerne består af et substantiv med suffikset *-are* tilføjet den bestemte artikel. Da substantiver på *-are* er svagtbojede M, skulle man forvente, at deres OBL.SG-form ville være *-ara*, og det er bestemt også tilfældet, jf. (34). Følgelig skulle man vente en sondring mellem BEST.NOM.SG *-aren* og BEST.AKK.SG *-aran*, men vi finder i hele SjT ikke et eneste eksempel på *-aran*. Det lader således til, at både NOM og AKK i BEST.SG ender på *-aren*, og denne antagelse underbygges af fem eksempler, heriblandt (35),

hvor det foranstillede adled er entydigt bøjet i OBL. Som følge deraf må vi fratække disse samt yderligere 85 nu tvetydige eksempler fra vor liste over entydige NOM-forekomster.

(34) *af en-om mæstar-a*
 af en-M.DAT.SG mester(M)-OBL.SG
 'af en mester' (SjT: 113)

(35) *til thæn fatig-a ridar-e-n*
 til den fattig-BEST.M.OBL.SG ridder(M)-NOM.SG-BEST.M.NOM/AKK.SG
 'til den fattige ridder' (SjT: 65)

Endelig kan usikkerhed omkring substantivets genus bidrage til, at et nominalsyntaxme ikke entydigt kan defineres som bøjet i NOM. Substantivet *sot* 'sot, sygdom' defineres eksempelvis som F (KO u.å., opslag *sot*) og er også F i de øvrige nordiske sprog. Adskillige steder i SjT ser vi da også entydige tegn på, at *sot* er F, jf. (36), men vi finder lige så entydige tegn på M andre steder, jf. (37). Dette gør det vanskeligt at bestemme, om f.eks. *spitalska sot* 'spedalskhed' i (38) er F og står i BEST.NOM.SG, eller om det er M og står i BEST.OBL.SG.

(36) *hel af all-e sin-e sot-Ø*
 hel af al-F.DAT.SG sin-F.DAT.SG sot(F)-SG
 'helbredt for al sin sygdom' (SjT: 29)

(37) *helbredha af all-um sin-um sot-Ø*
 helbredt af al-M.DAT.SG sin-M.DAT.SG sot(M)-SG
 'helbredt for al sin sygdom' (SjT: 29)

(38) *som hafvir spitalsk-a sot-Ø*
 som har spedalsk-BEST.M.OBL.SG/BEST.F.NOM.SG? sot(M/F?)-SG
 'som har spedalskhed' (SjT: 71)

4.2 Forgrundsinformationsanalyse af de entydige eksempler

Efter alle de ovennævnte og et par yderligere mindre forbehold står vi tilbage med 1.173 nominalsyntaxmer, som vitterlig står entydigt i NOM og/eller er endelsesløse, men 125 af disse

står uden for sætningsstrukturen, da de fungerer som tiltale, jf. (39). Disse giver det ikke mening at underkaste en informationsstrukturel analyse, så vi står i virkeligheden tilbage med kun 1.046 relevante nominalsyntagmer.

(39) *o thu ful-e kiøt mongar-e*
o du ond-BEST.M.NOM.SG slagter(M)-NOM.SG
 'o du onde slagter, [alle dine pinsler rør mig ikke]' (SjT: 17)

Af disse lader langt hovedparten sig uproblematisk fortolke som forgrundsinformation i overensstemmelse med Jensens (2011b: 185–200) definition heraf. Konkret drejer det sig om hele 1.019 (= 97,42 %) af de 1.046.

Tydeligt fokus ser vi eksempelvis i (40), hvor den sætningskløvningslignende konstruktion bestemmer *hwat sivgir man* 'hvilken syg mand' som sætningens fokus. En anden oplagt fokuskandidat udgør *thæn rige mannin* 'den rige mand' i (41), som fungerer som svar på spørgsmålet i den forudgående sætning: *The spordho hwa som døðhir var* 'de spurgte, hvem der var død'. I de to sideordnede prædikater i (42) ser vi et tredje eksempel på fokus i form af både *fatigir* 'fattig' og *rikir* 'rig', der jo netop fremhæves qua deres indbyrdes kontrast og i sidstnævnte prædikats tilfælde også kan defineres som muligt fokus ud fra en sætningstopologisk analyse som følge af dets placering i midterfeltet efter fokusoperatoren *gerna* 'gerne' (Heltoft (2003: 71–77). Samme type kontrastive fremhævning og dermed fokus ser vi i (43), hvor bl.a. *thæn ene* 'den ene' og *rigir* 'rig' stilles over for hhv. *thæn andre* 'den anden' og *fatigir* 'fattig'. Endelig ser vi adskillige eksempler på, at fokus er på, om indholdet negeres eller ej, jf. f.eks. (44), hvor *ingin mænniska* 'intet menneske' er det led, der kan negeres og i dette tilfælde også er eksplicit negeret. Her kan man dog argumentere for, at subjektsprædikativerne også kunne indtage en naturlig fokusrolle, da de forstærkes af adverbiet *swa* 'så' og uddybes i den følgende ledsætning.

(40) *spordho hwat sivgir man-Ø som thæt var som the*
 spurgte hvad syg-M.NOM.SG mand(M)-SG som det var som de
fördho
 førte
 'de spurgte, hvilken syg mand som det var, at de førte' (SjT: 81)

- (41) *thøm var sakt at thæn rig-e*
dem var sagt at den rig-BEST.M.NOM.SG
mann-in dødhe af bradhdødh
mand(M)\SG-BEST.M.NOM/AKK.SG døde af pludselig.voldsom.død
'dem blev det sagt, at den rige mand døde pludseligt og voldsomt' (SjT: 106)
- (42) *han ar fatig-ir oc vil gerna rik-ir vara*
han er fattig-M.NOM.SG og vil gerne rig-M.NOM.SG være
'han er fattig, men vil gerne være rig' (SjT: 20)
- (43) *Thæt voro twa mæn thæn en-e hafdhe mang faar oc*
det var to mænd den en-BEST.M.NOM.SG havde mange får og
var folkomliga rig-ir. thæn andr-e var
var fuldkommen rig-M.NOM.SG den anden-BEST.M.NOM.SG var
fatig-ir oc hafdhe ey mer æn et faar.
fattig-M.NOM.SG og havde ikke mere end et får.
'Der var to mænd. Den ene havde mange får og var helt igennem rig. Den anden var
fattig og havde ikke mere end ét får.' (SjT: 108–109)
- (44) *ingin mænnisk-a ær oc swa stark-Ø. ælla*
ingen menneske(F)-NOM.SG er også så stærk-F.NOM.SG eller
viis-Ø at ey fins hæna liga
vis-F.NOM.SG at ikke findes hendes lige
'intet menneske er heller så så stærkt eller klogt, at dets lige ikke findes' (SjT: 126)

Som nævnt i afsnit 3 er fokus imidlertid ikke den eneste kilde til forgrundsinformation. Nyindførte og genoptagne diskursreferenter udgør også forgrundsinformation, og sådanne finder vi ligeledes mange af i SjT. Subjekterne *en skiøn ung quinna* 'en smuk ung kvinde' i (45) samt *jomfrughan* 'jomfruen' i (46) og *filane* 'elefanterne' i (47) tjener som vore paradeeksempler på hhv. nyindførte og genoptagne diskursreferenter. Nominalsyntaxet i (45) udgør den allerførste nævnelse af den pågældende kvinde i afsnittet om ren livsførelse (SjT: 40), og jomfruen i (46), der nogle linjer tidligere præsenteres som den rige og fremstående ægypter Potifars datter, var ellers trådt i baggrunden til fordel for en længere passage om Josefs forestående besøg, indtil hun igen træder ind på scenen her. På samme måde er elefanterne i

(47) først blevet introduceret og deres styrke beskrevet et par sætninger tidligere, inden perspektivet skiftede til Alexander og planlægningen af hans fælde for elefanterne. Først herefter vender vi tilbage til dem i (47) og ser, hvordan de går i fælden.

(45) *thit com en-Ø skiøn-Ø vng-Ø quinn-a*
 did kom en-F.NOM.SG skøn-F.NOM.SG ung-F.NOM.SG kvinde(F)-NOM.SG
 'der kom en smuk ung kvinde derind' (SjT: 40)

(46) *tha saa jomfrugh-a-n ofan af tornit*
 da så jomfru(F)-NOM.SG-BEST.F.NOM.SG oven af tårnet
 'da kiggede jomfruen ned fra tårnet' (SjT: 45)

(47) *tha fil-a-ne como tha thænkte the*
 da elefant(M)-NOM/AKK.PL-BEST.M.NOM.PL kom da tænkte de
 'da elefanterne kom, troede de, [at det var levende mennesker]' (SjT: 123)

Hovedparten eller nærmere bestemt 937 (= 91,77 %) af de 1.019 entydige NOM- og/eller endelsesløse former, der lader sig tolke tekstpragmatisk som forgrundsinformation, har funktion af subjekt eller subjektsprædikat, hvilket næppe kan undre, da nyindførte og genoptagne diskursreferenter ofte vil være subjekter, og da prædikativer (til subjekter såvel som til objekter) er særligt oplagte som fokuskandidater (Jensen 2011b: 190). Netop disse forhold forklarer velsagtens også, hvorfor det netop er NOM- og ikke f.eks. AKK- eller DAT- endelserne, der er blevet omfortolket som forgrundsinformationsmarkør i gammelskånsk.

De resterende 82 eksempler har andre funktioner, f.eks. direkte objekt som *stor kiærlikhet* 'stor kærlighed' i (48), hvor det forudgående adverbium *swa* 'så' retter fokus mod netop dette led, eller præpositionsstyrelse som hhv. *the swarta konstin* 'sortekunsten' og *en kosteliger stol* 'en prægtig stol' i (49)–(50). Også i (22)–(23) ovenfor ser vi forgrundsinformation markeret med NOM i præpositionsstyrelser.

(48) *Thæn til comande gæstin fik swa stor-Ø kiærlekhet-Ø*
 den tilkommende gæsten fik så stor-M.NOM.SG kærlighed(M)-SG
til jomfruona
 til jomfruen
 'den tilkommende gæst fik så stor kærlighed til jomfruen' (SjT: 91)

(49) *vor konst hon gaar ofuir the swart-a*
 vor kunst hun går over den sort-BEST.F.NOM.SG
konst-Ø-in
 kunst(F)-SG-BEST.F.NOM.SG
 'vor kunst, hun overstiger sortekunsten' (SjT: 18)

(50) *thær sat konungen pa en-Ø kostelig-er*
 der sad kongen på en-M.NOM/AKK.SG prægtig-M.NOM.SG
stool-Ø
 stol(M)-SG
 'der sad kongen på en prægtig stol' (SjT: 20)

Sådanne eksempler er det tydeligste bevis på, at NOM i SjT kan have til funktion at markere forgrundsinformation, da vi her, dvs. uden for NOM's oprindelige anvendelsesområde (subjekt og subjektsprædikat), ikke kan finde nogen anden rimelig begrundelse for brug af NOM. Allertydeligst er dette i eksempler som (51), der indeholder et stærktbøjet adjektiv i M.NOM.SG, da sådanne qua deres ekspliciterede kasusendelse *-Vr* udgør den eneste entydige NOM-kontekst, der ikke samtidig er strukturelt identisk med den nudanske kasusløse form. Både *stor* i (22) og (48) og *swarta* og *konstin* i (49) svarer strukturelt til de nudanske former (*stor*, *sorte*, *kunsten*), der kun markeres for genus, numerus og bestemthed, men ikke for kasus.

4.3 Endelsesløse former

En form som *stor* 'stor' i (22) og (48) er særligt interessant af en anden grund. Selv om den står i M.NOM.SG, er den nemlig ikke markeret med ovennævnte eksplicite kasusendelse *-Vr*, men med en nulendelse. Dette betyder dog ikke per se, at den er kasusløs. Adjektiver, hvis stamme slutter på *r* eller *s* eller på *l* eller *n* efter en tung stavelse, havde grundet diverse assimilationsprocesser allerede nulendelse i NOM i ældre gammeldansk og til dels i de øvrige nordiske sprog (Andersen 1962: 63, Brøndum-Nielsen 1962: 21–31, Jensen 2011b: 113–114). Derfor finder vi ikke kun potentielle NOM-former som *stor*, men også som eksempelvis *hel* 'hel', *skiøn* 'skøn, smuk' og *viis* 'vis, klog' i (51)–(53).

- (51) *amicus wordh hel-Ø af sinum sot.*
 Amicus blev hel-M.NOM.SG af sin sygdom
 'Amicus blev helbredt for sin sygdom' (SjT: 87)
- (52) *hans brodhirs hustru hafdhe fongit en-Ø skiøn-Ø*
 hans broders hustru havde fået en-M.NOM/AKK.SG skøn-M.NOM.SG
son-Ø.
 søn(M)-SG
 'hans broders hustru havde fået en smuk ung søn' (SjT: 66)
- (53) *EN-Ø viis-Ø mærkielig-er man-Ø*
 en-M.NOM/AKK.SG vis-M.NOM.SG fremtrædende-M.NOM.SG mand(M)-SG
la i sine hælсот
 lå i sin dødelig.sygdom
 'en klog, fremtrædende mand lå dødeligt syg' (SjT: 89)

Som allerede Brøndum-Nielsen (1962: 22–24) bemærker, synes den fonologiske kontekst for endelsesløshed i NOM i gammeldansk og til dels i fornsvensk imidlertid at være udvidet til ikke kun at gælde stærktbøjede adjektiver med disse typer stammeudlyd, men også sådanne på udlydende vokal, sådanne med en stamme på to eller flere stavelser (f.eks. adjektiver på *-lik/ligh/lig* 'lig') og enkelte andre. Dette viser SjT eksempler på i form af *tro* 'trofast', *oloflik* 'ulovlig' og *glohet* 'glohed' i (54)–(56).

- (54) *han var folkomliga tro-Ø i sit venskap.*
 han var fuldkomment trofast-M.NOM.SG i sit venskab
 'han var helt igennem trofast i sit venskab' (SjT: 91)
- (55) *han fik oloflik-Ø kiærlek-Ø til hænne.*
 han fik ulovlig-M.NOM.SG kærlighed(M)-SG til hende
 'han fik forbudte følelser for hende' (SjT: 70)
- (56) *han skulde sit liif ænda i en-Ø glohet-Ø*
 han skulle sit liv ende i en-M.NOM/AKK.SG glohed-M.NOM.SG
oghn-Ø

ovn(M)-SG

'han ville komme til at ende sit liv i en glohed ovn' (SjT: 11)

I (55)–(56) forekommer disse endelsesløse former, der ifølge Andersen (1962: 63), Brøndum-Nielsen (1962: 21–31) og Jensen (2011b: 113–114) kan tolkes som NOM, uden for deres oprindelige NOM-kontekst. Med en sådan tolkning vil de være parallelle med (48)–(50). Det er imidlertid ikke umuligt alternativt at tolke dem som endelsesløse AKK-former. Eksempler som (57)–(58), hvor andre led i nominalsyntagmet (hhv. *helan* 'hel' og *mæstara* 'mester') afslører, at dette vitterlig står i AKK, understøtter denne alternative antagelse.

(57) *hafvir thw nogor tidh funnit en-Ø hel-an oc*
har du nogen tid fundet en-M.NOM/AKK.SG hel-M.AKK.SG og
fultro-Ø vin-Ø
fuldstændigt.trofast-M.NOM/AKK.SG ven(M)-SG
'har du nogensinde fundet en hel og fuldstændigt trofast ven?' (SjT: 90)

(58) *Tha spordhe alexander en-Ø vis-Ø*
da spurgte Alexander en-M.NOM/AKK.SG vis-M.NOM/AKK.SG
mæstar-a hwat som thæt hafdhe bethydh
mester(M)-OBL.SG hvad som det havde betydet
'da spurgte Alexander en klog mester, hvad det havde betydet' (SjT: 128)

Vi har nu gjort to væsentlige iagttagelser. For det første har endelsesløshed spredt sig fra sin oprindelige fonologiske kontekst til flere kontekster, jf. (54)–(56), formodentlig ved en klassisk proportionel analogi af typen NOM *stor* : AKK *storan* :: NOM X : AKK *glohetan*, hvor X = *glohet* i stedet for den formodede oprindelige form **glohetir*. For det andet har endelsesløshed spredt sig fra NOM til AKK, jf. (57)–(58), formodentlig ved analogi med andre former, der udviser synkretisme mellem M.NOM.SG og M.AKK.SG såsom den ubestemte artikel (*en*), de possessive pronominer (*min*, *sin*, *vor*) og de stærktbøjede verbers perfektum participium (*bundin* 'bundet') (Brøndum-Nielsen 1962: 23).

Følgelig kan vi faktisk opstille et paradigme for sproget i SjT, hvor et stærktbøjet adjektiv af typen, hvortil endelsesløshed er analogisk spredt, kan udvise alle tre former: den oprindelige NOM på *-ir*, den oprindelige AKK på *-an* og den nye endelsesløse form *-Ø*, der kan

vikariere for enten NOM eller AKK. Dette gælder f.eks. adjektiver på *-lik/ligh/lig* ’-lig’, jf. (59)–(61), idet (59) og (61) dog er identiske med hhv. (53) og (55) ovenfor.

(59) *EN-Ø* *viis-Ø* *mærkielig-er* *man-Ø*
 en-M.NOM/AKK.SG vis-M.NOM.SG fremtrædende-M.NOM.SG mand(M)-SG
la *i* *sine* *hælsot*
lå *i* *sin* *dødelig.sygdom*
 ’en klog, fremtrædende mand lå dødeligt syg’ (SjT: 89)

(60) *the* *leddo* *honum i* *en-Ø* *lystelig-an* *yrtagard-Ø*
 de ledte ham i en-M.NOM/AKK.SG lystig-M.AKK.SG have(M)-SG
 ’de førte ham ind i en lystig have’ (SjT: 40)

(61) *han* *fik* *oloflik-Ø* *kiærlek-Ø* *til* *hænne.*
 han fik ulovlig-M.NOM/AKK.SG kærlighed(M)-SG til hende
 ’han fik forbudte følelser for hende’ (SjT: 70)

Vor tredje væsentlige iagttagelse skal blive, at endelsesløshed også har spredt sig uden for det domæne, der udgøres af de stærktbøjede adjektivers M.SG. Eksempelvis synes de bestemte artikler i *odhin* ’voddet’ i (62) og *jordhin* ’jorden’ i (63) at være (kasus)endelsesløse.

(62) *The* *drogho* *odh-Ø-ina* *til* *landz,* *oc* *gribo* *j*
 de trak vod(F)-SG-BEST:F.AKK.SG til lands og greb i
bland *fiskin* *som* *j* *odh-Ø-in* *var* *et* *gulbordh*
 blandt fisken som i vod(F)-SG-BEST.F.NOM.SG? var et guldbord
 ’de trak voddet i land og fangede et guldbord iblandt fiskene, som var i voddet’ (SjT: 6)

(63) *thær* *væxto* *træ* *vm* *priims* *tidh* *vt* *af*
 der voksede træer om prims tid ud af
jordh-Ø-in, *oc* *baro* *frukt* *vm* *sext* *tima.*
 jord(F)-SG-BEST.F.NOM.SG? og bar frugt om sjette time
 ’der voksede træer op af jorden ved primtid [dvs. tidspunktet for morgenbøn i den katolske kirke], og de bar frugt i den sjette time’ (SjT: 125)

Begge artikler ligner til forveksling BEST.F.NOM.SG, og at de vitterlig lægger sig til feminine substantiver, afsløres af andre forekomster af disse substantiver i AKK og DAT, f.eks. *odhina* 'voddet' (SjT: 6) i AKK og *jordhene* 'jorden' (SjT: 13) i DAT. Alligevel er det højst usandsynligt, at disse to står i NOM. Dels fungerer de ikke som subjekt eller subjektsprædikat i sætningen, dels lader de sig kun dårligt tolke som forgrundsinformation.

Begge nominalsyntagmer er faktisk at regne blandt de kun 27 (= 2,58 %) ud af vore i alt 1.046 eksempler på entydigt NOM- og/eller endelsesløse former, der ikke lader sig tolke som forgrundsinformation. I (62) er *et guldbordh* 'et guldbord' sætningens åbenlyse fokus, ikke mindst fordi man som følge af den forudgående sætning *oc bath thòm at the skuldo sælgha sek thæn drættin som the tha drogho* 'og [købmanden] bad dem om, at de skulle sælge ham den fangst, som de da trak i land' er særligt interesseret i at vide, hvad fiskerne fangede og dermed kunne sælge til købmanden. Derudover viser forekomsten af *odhina* 'voddet' i den første af de sideordnede sætninger, at *odhin* i den anden sideordnede sætning er en fortsat og ikke en nyindført eller genoptagen diskursreferent. Således tyder altså intet på, at en forgrundsinformationsanalyse er mulig i (62). I (63) er det interessante ikke, at træerne vokser op af jorden, men snarere, at de gør det så tidligt på dagen, og at de endog bærer frugt allerede på det tidspunkt. Heller ikke her er en forgrundsinformationsanalyse derfor sandsynlig. Både (62) og (63) samt adskillige andre nominalsyntagmer fra SjT – f.eks. det i (23), som jeg gentager herunder som (64) – vidner altså om, at endelsesløse former af den bestemte artikel i F.SG kan bruges i kontekster, hvor vi kan udelukke en NOM-endelse.

(64) *i læst-Ø-in*
i læsning(F)-SG-BEST.F.NOM.SG
'i evangeliet' (SjT: 123)

Det kan næppe udelukkes, at de her beskrevne analogiske og grammatiske forandringer er blevet drevet yderligere fremad af det systemiske pres for størst mulig reduktion af redundans i kongruensudtrykket inden for nominalsyntagmet (Hansen 2021: 16–21) og/eller af kasussystemets samtidige overdragelse af referentialitetsmarkering til artikelsystemet (Petersen 2018: 135–154). Uagtet årsagen til det (kasus)endelsesløse systems fremmarch står vi dog tilbage med én vigtig iagttagelse, nemlig at vi i SjT, dvs. allerede i ca. 1425, finder entydige eksempler på dette system, som strukturelt ligner det, vi anvender i nudansk.

5 KONKLUSION

I denne artikel har jeg med udgangspunkt i alle forekomster af teoretisk mulige NOM- og/eller tilsyneladende kasusløse former i nominalsystemet i SjT undersøgt, om de alle kan analyseres som forgrundsinformation i overensstemmelse med Jensens (2011b: 201–311) teori om, at forgrundsinformation kan markeres med NOM i gammeldansk, eller om alle eller nogle af dem alternativt som påstået i Hansen (2021: 5–6, 16–21) må analyseres som eksempler på sidste stadie af kasusudviklingen i dansk, hvor hverken substantiver eller typiske nominalsyntagmeadled markeres for kasus som følge af redundansreduktion i nominalsyntagmets kongruensudtryk (Hansen 2021: 16–21) og/eller kasussystemets samtidige overdragelse af referentialitetsmarkering til artikelsystemet (Petersen 2018: 135–154).

Med udgangspunkt i denne undersøgelse kan vi – til trods for en overvældende forekomst af NOM-former, der kan analyseres som forgrundsinformation – fastslå, at noget, der strukturelt ligner den nudanske kasusløshed i nominalsystemet, også var til stede allerede i en så tidlig tekst som SjT, og at dette nuludtryk for kasus kan skyldes to kombinerede faktorer. Dels har NOM bredt sig ud over sin oprindelige kontekst, bl.a. som følge af det af Jensen (2011b: 201–232, 283–311) identificerede system med NOM-markering af forgrundsinformation, dels har endelsesløse NOM-former spredt sig ud over sin oprindelige fonologiske kontekst og sit oprindelige paradigmatiske domæne. Endelig har et generelt systemisk pres for størst mulig reduktion af redundans i kongruensudtrykket inden for nominalsyntagmet (Hansen 2021: 16–21) og/eller kasussystemets overdragelse af referentialitetsmarkering til artikelsystemet (Petersen 2018: 135–154) med stor sandsynlighed foranlediget, at de endelsesløse former er tiltaget i popularitet og er blevet reanalyseret som kasusløse former snarere end blot endelsesløse NOM-former.

Bjarne Simmelkjær Sandgaard Hansen, lektor

Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet

bssh@hum.ku.dk

LITTERATUR

Andersen, H. 1962. *Oldnordisk grammatik. Lydlære. Formlære. Hovedpunkter af syntaksen.*

2. reviderede udg., 2. oplag. København: J.H. Schultz.

Andersen, H. 2001. Markedness and the theory of linguistic change. H. Andersen (red.),

Actualization: Linguistic change in progress. Papers from a workshop held at the 14th

- International Conference on Historical Linguistics, Vancouver, B.C., 14 August 1999*, 21–57. Amsterdam: Benjamins.
- Bjerrum, A. 1966. *Grammatik over Skånske Lov efter B 74*. København: Københavns Universitets Fond til Tilvejebringelse af Læremidler.
- Brøndum-Nielsen, J. 1927–1928. Studier i dansk Lydhistorie. *Acta Philologica Scandinavica* 2. 150–185.
- Brøndum-Nielsen, J. 1934–1935. Om Fragmenterne af den gammeldanske Siæla Trøst. *Acta Philologica Scandinavica* 9. 187–192.
- Brøndum-Nielsen, J. 1950. *Gammeldansk Grammatik I. Indledning. Tekstkildernes Lydbetegnelse. Vokalisme*. 2. ændrede udg. København: J.H. Schultz.
- Brøndum-Nielsen, J. 1959. *Fra Skaanes Senmiddelalder* (Festskrift udgivet af Københavns Universitet i Anledning af Hans Majestæt Kong Frexderik IX's 60 Aars Fødselsdag den 11. marts 1959). København: Bianco Lunos Bogtrykkeri.
- Brøndum-Nielsen, J. 1962. *Gammeldansk Grammatik IV. Adjektiver. Adverbier. Numeralier*. København: J.H. Schultz.
- Hansen, B.S.S. 2021 (under udgivelse). From case to topology. Changes in the Late Middle Danish case system and the reasons for them. *North-Western European Language Evolution (NOWELE)* 74(1). 26 s.
- Hansen, B.S.S. 2021a (under udgivelse). Redundant indexicality and paradigmatic reorganisations in the Middle Danish case system. *Proceedings of the SLE 2019 workshop Paradigms Regained* [arbejdstitel], 31 s. Language Science Press.
- Hansen, E & L. Heltoft. 2011. *Grammatik over det danske sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Hansen, Aa. 1967. *Moderne dansk II*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Grafisk Forlag.
- Heltoft, L. 1996a. Paradigmatic structure, word order and grammaticalisation. E. Engberg-Pedersen m.fl. (red.), *Content, expression and structure. Studies in Danish functional grammar*, 469–494. Amsterdam: Benjamins. DOI: 10.1075/slcs.29.
- Heltoft, L. 1996b. Topics in Danish and in Universal Pragmatics. L. Heltoft & H. Haberland (red.), *Proceedings of the Thirteenth Scandinavian Conference of Linguistics*, 251–262. Roskilde: Department of Language and Culture, Roskilde University.
- Heltoft, L. 2003. Iconic and categorical focus systems in Scandinavian. V. Molnár & J. Hetland (red.), *Structures of focus and grammatical relations*, 43–87. Tübingen: Max Niemeyer. DOI: 10.1515/9783110949483.41.

- Heltoft, L. 2010. Paradigmatic structure and reanalysis: from NPs to DPs in Scandinavian. *Acta Linguistica Hafniensia* 42. 11–25. DOI: 10.1080/03740463.2010.486912.
- Herslund, M. 2001. The Danish *s*-genitive: From affix to clitic. *Acta Linguistica Hafniensia* 33. 7–18. DOI: 10.1080/03740463.2001.10412193.
- Hjelmslev, L. 1935–1937. *La catégorie des cas* 1–2. København: Munksgaard.
- Hjelmslev, L. 1970 [1939]. Notes sur les oppositions supprimables. *Travaux du Cercle linguistique de Copenhague* 8. 51–57. Genudgivelse i *Essais linguistiques* (Travaux du Cercle linguistique de Copenhague 12), 82–88. 2. udg. København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag.
- Jensen, E.S. 2011a. Er subjektet virkelig antifokus? I.S. Hansen & P. Widell (red.), *13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Aarhus Universitet, 14.-15. oktober 2010*, 195–206. Århus: Nordisk Institut, Aarhus Universitet.
- Jensen, E.S. 2011b. *Nominativ i gammelskånsk. Afvikling og udviklinger med udgangspunkt i Skånske Lov i Stockholm B 69*. Odense: Universitets-Jubilæets danske Samfund & Syddansk Universitetsforlag.
- Jensen, E.S. 2012. Markedness, participation and grammatical paradigms: Jakobson and Hjelmslev revisited. *Nordic Journal of Linguistics* 35. 145–168. DOI: 10.1017/S0332586512000170.
- Klemming, G.E. 1893. *Svenska Medeltids-Postillor efter gamla handskrifter* 3. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet & P.A. Norstedt & Söner.
- Knudsen, T. 1967. *Kasuslære 1. Innledning, nominativ, akkusativ*. Oslo: Universitetsforlaget. *KO (Kalkars Ordbog)*. u.å. <https://kalkarsordbog.dk/> (tilgået 21. december 2020).
- Kroman, E. 1944. Dansk Palæografi. J. Brøndum Nielsen (red.), *Palæografi A, Danmark og Sverige* (Nordisk Kultur XXVIII:A), 36–81. Stockholm: Bonnier m.fl.
- Nielsen, N. (red.). 1937. *Sjælens Trøst*. Udg. for Universitets-Jubilæets Danske Samfund. København: J.H. Schultz.
- Norde, M. 1997. *The history of the genitive in Swedish. A case study in grammaticalisation*. Ph.d.-afhandling. Amsterdam Universitet.
- Norde, M. 2001. The loss of lexical case in Swedish. J.T. Faarlund (red.), *Grammatical relations in change* (Studies in Language Companion Series 56), 241–272. Amsterdam: Benjamins. DOI: 10.1075/slcs.56.11nor.
- Norde, M. 2006. Demarcating degrammaticalization. The Swedish *s*-genitive revisited. *Nordic Journal of Linguistics* 29(2). 201–238. DOI: 10.1017/S0332586506001582.

- Nølke, H. 1996. Det attributive adjektivs stilling på fransk. M. Herslund (red.), *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 3*, 49–83. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Nørgård-Sørensen, J. & L. Heltoft. 2015. Grammaticalisation as paradigmatisation. A.D.M. Smith, G. Trousdale & R. Waltereit (red.), *New directions in grammaticalisation research*, 261–292. Amsterdam: Benjamins. DOI: 10.1075/slcs.166.12nor.
- Nørgård-Sørensen, J., L. Heltoft & L. Schøsler. 2011. *Connecting grammaticalisation*. Amsterdam: Benjamins. DOI: 10.1075/sfsl.65.
- Petersen, K.T. 2018. *Udviklingen af inkorporation fra gammeldansk til moderne dansk. Fra umarkerede kasusformer til markeret artikelløshed og enhedstryk*. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund.
- PostU = G.E. Klemming (red.). 1893. *Svenska medeltidspostillor*, del 3. Stockholm: P.A. Norstedt & söner.
- SdE = B. Ejder (red.). 1983. *Svenska medeltidspostillor*, del 8. Lund: Svenska Fornskriftsällskapet.
- SjT = Nielsen 1937.
- Skautrup, P. 1944. *Det danske Sprogs Historie 1*. København: Gyldendalske Boghandel & Nordisk Forlag.
- SkL [efter Cod. Holm. B 69] = Skaanske Lov. Text II. 1933. J. Brøndum-Nielsen m.fl. (red.), *Danmarks gamle Landskabslove I*, 203–263. København: Gyldendal & Nordisk Forlag.
- Togebj, O. 1993. *Praxt*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.